

Дмитро Бучко (Тернопіль, Україна)

ОНИМІЗАЦІЯ І ТРАНСОНИМІЗАЦІЯ В ОЙКОНІМІЇ

ONYMIZATION AND TRANSONYMIZATION IN OIKONYMY

The article clarifies the essence of the concepts of onymization and transonymization and points out that they are given different interpretations by different scholars. We express our own point of view on the use of the term pluralization in the derivation of oikonyms.

Key words: derivation, onymization, transonymization.

Актуальність поглибленого вивчення словотвору назв поселень зумовлена передусім відсутністю на сьогоднішній день узагальнюючих праць, присвячених дослідженню деривації ойконімів у синхронічному і діахронічному аспектах як в українській, так і слов'янській ономастиці. Нагальна потреба у ґрунтовному вивченні саме словотвору ойконімів полягає в тому, що точне визначення способів деривації конкретних назв населених пунктів стає ключем до встановлення їх наукової етимології. Щоб правильно визначити словотвір певних ойконімів і, зрозуміло, їх походження, необхідно насамперед встановити найдавніші засвідчення цих назв поселень у доступних писемних (друкованих і рукописних) джерелах, а також врахувати виявлені у зафіксованих назвах їх фонетико-структурні варіанти (відмінності). Адже тільки факти, підкріплені історичними джерельними даними, можуть бути достовірним підтвердженням правильності встановлення походження конкретних назв населених пунктів.

Вивченню словотвору ойконімів України у 60–80-их роках ХХ ст. багато уваги приділяли українські ономасти Л. Гумецька [Гумецька 1959], Ю. Карпенко [Карпенко 1962], І. Ковалик [Ковалик 1960], Є. Черняхівська [Черняхівська 1962], О. Купчинський [Купчинський

1981] та ін., однак у роботах названих і інших учених того періоду немає єдності у принципах класифікації цих онімів, проблем їх деривації, відсутній також єдиний принцип словотвірно-структурного аналізу таких назв [Подольская 1983: 3]. І все ж більшість східнослов'янських, у тому числі й українських, ономастів послідовно дотримується думки, що ойконіми творилися в результаті дії чотирьох способів словотвору: 1) лексико-семантичного, 2) морфологічного, 3) морфолого-синтаксичного і 4) лексико-синтаксичного. Кожний з названих способів деривації має свої засоби вираження, однак вони не однаково активно використовуються при словотворі конкретних моделей ойконімів.

Одним з домінуючих способів творення українських ойконімів є лексико-семантичний. Цей спосіб деривації ойконімів, як і інших власних назв, реалізується двома шляхами: *онімізація* (перехід загальної назви у власну) і *трансонімізація* (перехід одного виду оніма в інший). Поняття онімізації та трансонімізації, здається, вперше у східнослов'янській ономастиці були використані Н. Подольською у її праці “Типовые восточнославянские топоосновы. Словообразовательный анализ” (Москва, 1983). Учена пише: “Щоб з'ясувати для себе специфіку топонімотворення, необхідно спочатку подати джерела виникнення топонімів. У топонімії наявні два основних процеси: це *топонімізація* апелятива, коли джерелом географічної назви є загальна назва, і *трансонімізація*, коли джерелом нової власної назви і, зокрема, географічної є будь-яка інша власна назва... Онімізація, зокрема топонімізація, апелятива... споконвічний, основний спосіб творення власних назв...” [Подольская 1983: 5–6].

Онімізація супроводжується кардинальною зміною функції першої назви стосовно другої. Аналогічне явище, напевно, має місце і в трансонімізації. Ці два види реалізації лексико-семантичного способу деривації ойконімів здійснюються без будь-яких формальних змін у структурі ойконімів стосовно їх етимонів, тобто апелятивів чи онімів.

У граматичному відношенні ойконіми, утворені лексико-семантичним способом (в процесі онімізації і трансонімізації) мають форму однини або множини.

Роль онімізації та трансонімізації у словотворі ойконімів є різною. У процесі онімізації творилися ойконіми у формі однини на зразок *Воля, Городок, Місто, Новоселиця, Новосілка, Село, Сільце, Слобода*, а також пізніші складені назви: *Старе Село, Нове Місто* та под., тобто такі назви населених пунктів, етимони яких вказують на тип самого поселення. Результатом онімізації апелютивів більшість вітчизняних і зарубіжних ономастів вважають також ойконіми на зразок: *Гора, Долина, Залісся, Міжріччя*. Подібної думки донедавна дотримувалися й ми. Але оскільки в таких онімах “після онімізації апелютивів” зовсім не збережена первісна семантика цих апелютивів, а реалії, на які вказують апелютиви на зразок *гора, долина, залісся* та ойконіми з омонімними назвами не мають нічого спільного (крім самої назви), то кваліфікувати їх як результат онімізації вважаємо неправомірним. Безперечно, поселення могли виникати на підвищенні (*горі*), долині, *заліссі* (тобто *за лісом*), але на час присвоєння цим поселенням назв, омонімних з топографічними апелютивами, останні, вважаємо, уже виконували функцію власних назв (мікротопонімів), які вирізняли певні території з-поміж інших, подібних. Таким чином, шлях від апелютива до ойконіма йшов через мікротопонім, а, отже, творення таких ойконімів як *Гора, Долина, Залісся, Кропивище* і под. є результатом трансонімізації.

Отже, вважаємо, що ойконіми, однойменні з апелютивами, етимони яких вказують на тип поселення, творилися шляхом онімізації апелютивів, а ойконіми, однойменні з назвами просторових одиниць, тобто з назвами місцевостей, виникали не безпосередньо від однойменних апелютивів, а від омонімних власних назв цих місцевостей, тобто шляхом трансонімізації мікротопонімів.

Лексико-семантичним способом деривації в процесі трансонімізації утворилися також ойконіми України, що є однойменними з назвами річок: с. *Ворона* (р. Ворона), с-ще *Коропець* (р. Коропець), м. *Стрий* (р. Стрий), с. *Сула* (р. Сула) та ін.

Переважає більшість назв населених пунктів, утворених лексико-семантичним способом, має форму множини. Одиначними прикладами репрезентовані назви населених пунктів, омонімних з мікро-

топонімами у плюральній формі, напр.: *Гаї, Жолоби, Млаки, Погреби, Стави* і под.

Етимонами ж більшість ойконімів у формі множини є назви первісних мешканців поселень: 1) *патроніми* “іменування групи людей за їх патроном” на **-ичі, -івці/-инці**, 2) *родинні назви* “назви родин за найменуванням їх родоначальника” з формантами **-и/-і** та ряд назв на **-ани/-яни**, 3) *локально-етнічні назви* “найменування групи людей за характером місцевості, на якій вони оселилися” на **-ани/-яни** та окремі конфіксальні назви на **-ці**. Від них (патронімів, родинних і локально-етнічних назв) згодом і утворилися однойменні плюральні назви поселень, у яких вони (мешканці) жили.

1. Ойконіми на **-ичі, -івці/-инці** (утворені від патронімів): *Вишатичі, Дерезичі, Озаричі, Милятичі, Радевичі; Боришківці, Винятинці, Немиринці, Петриківці* й ін.

2. Ойконіми на **-и/-і** та ряд назв на **-ани/-яни** (утворені від родинних назв): *Базалуки, Берегелі, Вакулки, Зозулі, Киселі, Осьмачки, Петруки, Черевані; Бажани, Барани, Дзюмани, Курмани, Мовчани, Петримани, Семиграни* та ін.

3. Частина ойконімів на **-ани/-яни** та окремі конфіксальні назви на **-ці** (утворені від локально-етнічних назв): *Глин'яни, Лужани, Озер'яни, Ольшани, Острожани, Піщани, Побужани, Поточани, Ставищани, Хлівчани; Вільхівці, Заболотівці, Заболотці, Залісці, Міжгайці, Підберезці, Підгайці, Підлісці, Розкопанці* й т. п.

У роботах багатьох авторів ономастичних праць читаємо, що ойконіми названих моделей виникли в результаті перенесення найменувань мешканців на самі поселення, тобто в результаті онімізації назв людей. Такої ж думки дотримувалися й ми у своїх попередніх роботах, кваліфікуючи усі назви мешканців (патроніми, родинні та локально-етнічні назви) як апелюючі. Однак тепер у нас з'явився сумнів, чи правомірно вважати патронімні та родинні назви, тобто назви людей, утворені від антропонімів (іменування патрона чи засновника родини), загальними назвами і писати з малої букви?

На сьогоднішній день патронімні назви мешканців поселень на **-ичі, -івці/-инці**, родинні назви на **-и/-і** та частину назв на **-ани/-яни** (які вважаємо теж родинними) ми схильні кваліфікувати як власні

назви і писати їх з великої букви: *Бориничі, Боришківці, Немиринці, Радевичі; Адамчуки, Висячки, Недашки, Степашки, Бажани, Дергани, Тарани* і т. п. Ці назви мешканців згодом ставали етимонами омонімічних назв тих поселень, у яких вони жили. Тому цілком правомірно вважати, що усі ойконіми на **-ичі, -івці/-инці, -и/-і** і частина ойконімів на **-ани/-яни** виникли не в результаті онімізації апелятивів, а в результаті трансонімізації давніших відантропонімічних іменувань – *патронімів і родинних назв*.

Серед назв поселень на **-и/-і** окрему групу творять ойконіми, що теж походять від назв мешканців, але етимонами їх є назви людей за заняттям або професією на зразок: *Бондарі, Гарбарі, Гончарі, Конюхи, Мельники, Муляри, Смоляри, Столяри*. У свій час В. Ташицький називав такі ойконіми “службовими” назвами [Taszycki 1958: 264]. На нашу думку, більшість наведених вище і подібних ойконімів утворено не безпосередньо від назв занять жителів певних поселень, а від відповідних антропонімів, пор. українські прізвища *Бондар, Гончар, Котляр, Мельник, Смоляр, Столяр* і т. д. [Редько I–II]. Якщо б цього типу поселення дійсно локалізувалися у безпосередній близькості від давніх феодальних міст і містечок, то можна було б погодитися з твердженням В. Ташицького, що засновниками конкретних поселень були групи людей, які виконували різні роботи при дворі феодала, пор. назви вулиць, діляниць у старовинному Львові: *Пекарська, Різнична, Сокільники*. Однак за нашими даними домінуюче число названих вище поселень розташована далеко від давніх міст і містечок. Тому ми схильні кваліфікувати ойконіми типу *Бондарі, Гончарі, Конюхи* і под. не як “службові” (чи інакше “відзаняттєві”) назви, мотивовані загальними назвами людей за їх заняттям, професією, тобто утворені від апелятивів шляхом онімізації, а як відродинні, мотивовані відродинними назвами, утвореними від відповідних антропонімів шляхом трансонімізації.

І тільки ойконіми на зразок *Глиняни, Озеряни, Ставчани, Залісці, Підгайці*, мотивовані назвами людей за характером місцевості, де вони жили, утворилися шляхом онімізації відповідних локально-етнічних назв.

До цієї групи, можливо, варто зарахувати й ті ойконіми у формі множини, в основах яких зафіксовані етноніми. У сучасній ойконімії України кількість таких поселень є мінімальною, тоді як до 1947 р., за даними довідника адміністративно-територіального поділу (АТП 1947) в ойконімії України їх нараховувалося кілька десятків: *Волохи, Дуліби, Дуляби, Кривичі, Ятвяги; Греки, Ляхи, Ляшки, Поляки, Пруси, Татари, Турки, Угерці, Цигани, Шваби* та ін. Згодом абсолютна більшість цих ойконімів була замінена іншими назвами. Однак, окремі з названих відетнонімних ойконімів могли утворитися не безпосередньо від етнонімів (важко уявити, щоб предки літописних кривичів чи ятвягів збереглися до нашого часу в сучасних назвах поселень), а від родинних назв, мотивованих відетнонімними антропонімами, пор прізвища: *Грек, Ляшко, Поляк, Прус, Татарин, Угрин, Циган, Шваб* і под. [Редько I-II].

У східнослов'янській ономастиці деякі дослідники словотвору ойконімів у минулому, а окремі з молодих ономастів і сьогодні, стосовно ойконімів у формі множини інколи застосовують термін *плюралізація*. З приводу останнього поняття відомий російський ономаст, автор єдиного донедавна словника ономастичних термінів у Слов'янщині Н. Подольська у вступі до своєї монографії “Типовые восточнославянские топоосновы” пише: “*Плюралізація*... термін створений з двох міжнародних терміноелементів (*plural-* “множина” і *-ізація*). В результаті процесу плюралізації виникають топоніми *pluralia tantum*” [Подольская 1983: 8], а в іншому місці цієї ж праці дослідниця докладніше розкриває значення цього терміна: “... під процесом *плюралізації* (в топонімії) ми розуміємо утворення топонімів *pluralia tantum*, які іноді називають множинними топонімами, що є неточним, оскільки під плюральною формою швидше слід розуміти звичайну форму множини, яку можуть мати в певній текстовій ситуації багато топонімів, що мають форму однини... Поняття *pluralia tantum*... виключає можливість уживання цього слова або цього топоніма в однині” [Подольская 1983: 95–96]. Дослідниця відзначає, що питання про категорію числа в онімах докладно висвітлено в книзі О. Суперанської “Структура имени собственного” (Москва, 1969) і погоджується з наведеною в книзі думкою останньої, що число в онімах – це “катего-

рія словотвірна, а не морфологічна чи граматична, оскільки тут часто виступають спеціальні словотворчі суфікси” [Суперанская 1969: 114]. Дозволяючи собі не погодитися з наведеним твердженням відомої російської дослідниці, хочемо відзначити, що в найчастіше вживаних в Україні й на інших територіях Славії ойконімах на **-ичі, -івці/-инці, -ани/-яни, -и/-і**, тобто назвах у формі *pluralia tantum* зафіксовані суфікси насправді не виконують топонімотвірної функції, а лише вказують на те, що етимонами їх є множинні назви мешканців конкретних населених пунктів, від найменування яких власне й утворені назви однойменних поселень.

Не можемо погодитися також з твердженням Н. Подольської, що в роботах, присвячених вивченню східнослов'янської топонімії, йдеться про факт переходу апелятива “в топонім у результаті процесу “чистої” плюралізації”. На думку дослідниці, “чиста плюралізація” засвідчена в топонімі *Мости*, що утворився внаслідок онімізації одиничного предмета *міст*, бо “міст один, а село називається *Мости*; тут флексія однини змінюється на флексію множини” [Подольская 1983: 96]. Не зрозуміло, звідки відомо, що тут саме однина змінюється на множину і як та чому тут проявилася “плюралізація”? Які є докази того, що топонім *Мости* утворився внаслідок онімізації назви одиничного предмета *міст*, а не онімізації цього апелятива у множині *мости* (тобто принаймні двох таких об'єктів). Власне наявність двох (?) мостів через річку й стала, напевно, мотивом того, що тут було закладено поселення, яке й отримало своє найменування за загальною назвою винятково життєво важливих об'єктів. Абсолютно неприйнятним, на нашу думку, є твердження Н. Подольської, що навіть коли назву поселення утворено від множинності об'єктів, як, наприклад, село *Пруды*, “в топонімі все одно вона (множинність – Д.Б.) є топонімотвірною (для форми *pluralia tantum*)” [Подольская 1983: 96]. Яким чином проявляється тут плюралізація, важко збагнути, адже дослідниця сама стверджує, що ойконім утворено в результаті онімізації апелятива *пруди* “ставки”. На основі сказаного вище ми схильні до думки, що термін *плюралізація* насправді є невдалим при дослідженні словотвору ойконімів, оскільки сама множинність не виражає конкретних смислово-граматичних ознак власних назв

поселень; тому немає підстав для його використання принаймні в українській ономастиці, оскільки воно не підкріплюється жодними переконливими історичними засвідченнями у писемних пам'ятках.

Ми переконані, що ойконіми у формі множини на зразок: *Клини, Комори, Мости, Обори* творилися не шляхом онімізації апелютивів у формі однини з наступною їх плюралізацією, а від існуючих уже омонімних мікротопонімів.

Отже, результатом лексико-семантичного способу деривації в ойконімії України є: а) ойконіми, омонімні з апелютивами у формі однини на означення типу поселення, частина ойконімів у формі множини на **-ани/ -яни** та конфіксальні ойконіми на **-ці** (онімізація) і б) ойконіми у формі однини, омонімні з гідронімами і конфіксальними мікротопонімами, та ойконіми у формі множини: відпатронімні на **-ичі, -івці/-инці**; відродинні на **-и/-і** та частково на **-ани/ -яни** (транонімізація). Домінуючу роль у реалізації лексико-семантичного способу деривації ойконімів відіграв процес транонімізації.

ЛІТЕРАТУРА

- Гумецька 1958:** Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст., Київ, 1958, 248 с.
- Карпенко 1962:** Карпенко Ю.О. Давньоруська основа словотвору української топоніміки// Питання історичного розвитку української мови, Харків, 1962, с.290–297.
- Ковалик 1960:** Ковалик І.І. Словотворча будова української топоніміки. Назви населених пунктів із суфіксом -иц-я (-ниц-я)// Питання українського мовознавства, кн.. 4, Львів, 1960, с.137–143.
- Купчинський 1981:** Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі), Київ, 1981, 251 с.
- Подольская 1983:** Н. Подольская. Типовые восточнославянские топонимы. Словообразовательный анализ, Москва, 1983, 160 с.
- Суперанская 1969:** Суперанская А.В. Структура имени собственного. (Фонология и морфология), Москва: Наука, 1969, 207 с.
- Редько І–ІІ:** Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ у двох томах. Львів: НТШ, 2007.

Черняхівська 1962: Посацька-Черняхівська Є. М. Питання словотворчої структури топонімічних назв Львівщини// Питання топоніміки та ономастики, Київ, 1962, с. 101–108.

Taszycki 1958: Witold Taszycki. Słowiańskie nazwy miejscowe// Rozprawy i studia polonistyczne. Onomastyka, Warszawa–Kraków, 1958, s. 228–268.

АТП 1947: Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ станом на 1. вересня 1946 р., Київ, 1947.